

- методика обучения и воспитания (по областям и уровням образования)] / Людмила Николаевна Романова. – М., 2008. – 271 с.
7. Ульянова Н. Б. Формирование этнохудожественной культуры у будущего дизайнера в вузе : дис. ... канд. пед. н. [спец. 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования] / Наталия Борисовна Ульянова. – М., 2009. – 194 с.
8. Эсеккуев К. В. Формирование этнохудожественной культуры студентов художественно-графического факультета в процессе обучения декоративно-прикладному искусству : дис. ... канд. пед. н. [спец. 13.00.08 – теория и методика профессионального образования] / Казимир Владимирович Эсеккуев. – Карачаевск, 2011. – 167 с.
9. Этносоциология. Конспект лекций для самостоятельной работы студентов специальности 6.030102 «Социальная работа» / ПГТУ, Каф. социологии и социальной работы, ИПФ; сост. Ю. В. Бондаренко. – Мариуполь, 2009. – 70 с.
10. Ялалов Ф. Г. Этнодидактика [монография] / Ф. Г. Ялалов. – М.: ГИЦ ВЛАДОС, 2002. – 151 с.

УДК: 373. 545 (477) “18/19”

Л.В. Никитюк

РЕАЛІЗАЦІЯ МОЛОДИМ ФАХІВЦЕМ ІДЕЇ ПРИРОДОВІДПОВІДНОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ

***Анотація.** У статті розкрито шляхи реалізації екологічного виховання з урахуванням поглядів видатних педагогів на стан викладання предметів природничого циклу і проаналізовано внесок вчених у збагачення методичного матеріалу з цих предметів у процесі навчання. Схарактеризовано конкретні екологічні зв'язки, які допоможуть учням засвоювати правила і норми поведінки в природі.*

***Ключові слова:** природа, освітній процес, школа, екологічне виховання, явища природи.*

Nykytiuk L.V. Realization young specialist of idea naturality in educational process of modern school.

***Annotation.** The article reveals the realization of environmental education with the views of outstanding teachers teaching subjects on the state of the natural cycle and analyzed the contribution of scientists to the enrichment of methodological materials on these subjects in the learning process. Characterized by specific ecological relationships that will help students assimilate the rules and norms of behavior in the nature.*

***Key words:** nature, educational process, school, ecological education, phenomena of nature.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Із різних позицій можна розглядати те, з чим пов'язані кризові процеси в суспільстві та освіті. Але незаперечним є зв'язок цих проявів насамперед зі зміною фундаментальних ціннісних орієнтацій людства і, як наслідок, суцільне погіршення здоров'я людей та екологічного стану довкілля. Шлях до споживацького розвитку, яким ми крокуємо сьогодні, все далі відштовхує людину від природного еволюційного процесу, дезорієнтує молоде покоління в розумінні сенсу життя, заважає формуванню здорового способу життя і діяльності. У вихованні учнів панують підходи, що характеризуються засвоєнням невинуватеної кількості інформації, зовнішньою ефективністю за рахунок розвитку внутрішнього життя дитини, створенням штучної загальності, конкуренції між дітьми, авторитаризмом вихователів тощо. Ці явища згубно впливають на розвиток учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що питання взаємин людини і природи має велику історію вивчення у світовій філософії. Окремі аспекти цієї проблеми розглядаються у працях сучасних філософів: А. Ахутіна, В. Казначєєва, М. Кисельова.

Проблема вивчення і врахування в освітньому процесі природних психологічних особливостей учнів розглядалася психологами Л. Божович, Л. Виготським, Д. Ельконіним, І. Коном, Г. Костюком, Ж. Піаже. Проблема ставлення учнів до навколишнього світу під час навчання привертає увагу сучасних науковців В. Зінченка, І. Бєха.

Окремі аспекти реалізації принципу природовідповідності в розумовому, моральному, трудовому, естетичному, фізичному, екологічному вихованні розглядаються у наукових

роботах Є. Андрєєвої, І. Бєха, Л. Бондар, Т. Будняк, В. Бутенка, С. Карпенчук, Т. Когачевської, М. Левківського, С. Мельничука, М. Сметанського, М. Стельмаховича.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак недостатньо вивченими залишаються питання шляхів реалізації молодим фахівцем ідеї природо-відповідності в освітньому процесі сучасної школи.

Формулювання цілей статті. Мета статті – виявити шляхи реалізації молодим фахівцем ідеї природо-відповідності в освітньому процесі сучасної школи з урахуванням досвіду педагогічної спадщини Я. Коменського та К. Ушинського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема взаємин людини з природою знайшла своє відбиття задовго до нашого століття [2; 6]. Ще в XVII столітті Ян Амос Коменський звернув увагу на природо-відповідність всіх речей, тобто на те, що всі процеси в людському суспільстві протікають подібно процесам природи. Цю ідею він розвинув у своїй праці «Велика дидактика». Епіграфом до книги став девіз «Нехай тече все вільно, без застосування насильства» [4]. Я. Коменський стверджував, що природа розвивається за певними законами, а людина – це частина природи, тобто в своєму розвитку людина підкоряється тим же загальним закономірностям природи. Я. Коменський виводив закони навчання і виховання, виходячи із законів природи. У книзі зазначається, що освіта людини з найбільшою користю відбувається в ранньому віці. Безперечно в на цьому етапі легше прищепити якісь корисні ідеї, виправити недоліки. І доводиться це принципом природо-відповідності. Учений говорив про те, що навчальний матеріал повинен вивчатися поступово, оскільки «природа не робить стрибків, а йде вперед поступово». У юному віці дається загальна освіта, потім вона поглиблюється з роками: «всьяке формування природа починає з найбільш загального і закінчує найбільш особливим». Тобто Я. Коменський вивів дидактичні принципи, обґрунтувавши їх прикладами природи. Наприклад, ним обґрунтовуються принципи поступовості та навчання від загального до окремого. Уже тоді педагогом було виведено найважливіше екологічне визначення про зв'язок людини і природи, про їх невіддільність одне від одного [4, с. 80-161].

Педагогічну цінність зміцнення гуманних почуттів дитини засобами природи підкреслювали і такі великі педагоги, як Ж.-Ж. Руссо (1762), Г. Песталоцці (1781-1787), Ф. Дистерверг (1832) [3, с. 153-168]. Уперше А. Гумбольд, а потім і Ж.-Ж. Руссо та інші педагоги говорили про виховання у дітей «почуття природи» як відчуття його облагороджувального впливу на людину. Ж.-Ж. Руссо в книзі «Еміль, або про виховання» пропонував виховувати дітей подалі від зіпсованої цивілізації на «лоні природи». Виховання має відбуватися природно, згідно з природою. Руссо вважав природу дитини досконалою, і тому не треба псувати її цивілізацією [3, с. 117-120]. Г. Песталоцці у роботі «Лінгард і Гертруда» вважав головною метою виховання різнобічний і гармонійний розвиток природних сил дитини; не пригнічувати природний розвиток, а направляти правильним шляхом. Основний принцип виховання – узгодження людини з природою. Г. Песталоцці ідеалізував дитячу природу, вважав, що дітям треба надавати допомогу в розвитку їх сил.

Проти вузького практицизму й утилітаризму, а також формального вивчення та бездушного ставлення до природи виступали російські просвітителі В. Белінський (1842), А. Герцен (1844), Н. Добролюбов (1858), Д. Писарєв (1861), Н. Чернишевський (1863). Вони відстоювали позицію введення в школу повноцінних знань про природу, підкреслюючи їх вплив на формування моральних якостей особистості, які визначають поведінку дітей в природі.

Не залишився осторонь від питань екології і великий педагог К. Ушинський [3; 7]. Слід зазначити, що пізнання об'єктивного світу неможливе без пізнання екологічних зв'язків, реально існуючих в ньому. Разом з тим вивчення екологічних зв'язків відіграє важливу роль у розвитку в учнів логічного мислення, пам'яті, уяви. Педагог помітив, що логіка природи – найдоступніше і найкорисніше для учнів. А логіка природи, як відомо, складається у взаємозв'язку, взаємодії складових природи. Вивчення ж існуючих в навколишньому світі зв'язків є однією з основних ланок формування екологічної культури школярів, необхідною умовою становлення відповідального ставлення до природи. К. Ушинський гаряче закликав розширити спілкування дитини з природою і нарікав: «дивно, що виховний вплив природи...

так мало оцінений в педагогіці» [7]. У книгах ученого «Рідне слово» і «Дитячий світ» звертається значна увага на виховний вплив природи. У підручнику «Рідне слово» учні знайомляться з комахами, дикими і домашніми тваринами, птахами, деревами, грибами та іншими представниками природи за допомогою віршів, загадок, прислів'їв, приказок, казок. У другій частині «Дитячого світу», у відділ I, який називається «З природи», К. Ушинський дає систематизацію тварин і рослин, описує окремих тварин (будова, спосіб виведення потомства, безпека чи небезпека для людини). Ось як розкривається логіка природи павука: «Багато хто відчуває до павука огиду і навіть бояться його: такий у нього розбійницький вигляд. Але не забудемо, що отруйні змії бувають іноді дуже гарні... павук же не тільки нешкідливий, але навіть дуже корисний, винищуючи безліч наших крилатих мучителів – комарів і мух». [2, с. 296] Також увага направлена на вивчення морських тварин, дерев, ягід, зернові культурі, пальмі, грибі і проводиться класифікація рослин. Цей розділ закінчується розповіддю про створення світу. Тут К. Ушинський знову звертається до логіки природи: «Тварина веселилася, не вимагаючи краси, шукала тільки їжі і, пожираючи премудрі створення божі, не підозрювала, скільки премудростей в кожній, найменшій травинці». Ідеї вченого про виховання засобами природи надалі розроблялися багатьма педагогами-натуралістами. Як бачимо, проблемою екологічного виховання педагоги стали займатися ще в XVII-XVIII століттях, хоча в той час ще не було науки екології та не було поняття «екологічне виховання».

Як відомо, виховання в широкому сенсі – це процес і результат розвитку особистості під впливом цілеспрямованого навчання і виховання. Навчання ж – це процес взаємодії вчителя і учня, в ході якого здійснюється освіта людини. На уроці вирішуються три завдання – освітнє, виховне та розвиваюче. Тому урок дає більше можливостей для виховання в молодших школярів нового ставлення до природи, заснованого на гуманізмі. Щоб екологічне виховання не було безпідставним, обов'язково потрібно формувати екологічну свідомість. Екологічно утворена особистість, знаючи, якої шкоди природі завдають ті чи інші дії, формує своє ставлення до цих дій і вирішує для себе питання про їх правомірність. Якщо людина екологічно мислить, то норми і правила екологічної поведінки будуть мати під собою тверду основу і стануть переконаннями цієї людини. Виходячи з цього, ми ставимо питання: у чому сутність екологічної освіти в початкових класах і які поняття доступні для сприйняття молодших школярів?

У дослідженнях психологів і педагогів виявлено, що вже у старших дошкільників можуть бути сформовані узагальнені уявлення про навколишній світ, про зв'язки між предметами і явищами в природі [1; 5]. Ці уявлення успішно розвиваються в учнів у курсі «Ознайомлення з навколишнім світом» (1 клас, I-IV). Однак найбільш повний розвиток вони, звичайно, повинні отримувати в курсі «Природознавство». Які ж екологічні зв'язки встановлюються на уроках цього курсу? Тут на доступному учням рівні розглядаються зв'язки між неживою і живою природою, між різними компонентами живої природи (рослинами, тваринами), між природою і людиною. Через пізнання цих зв'язків і відносин учні вивчають навколишній світ і в цьому їм також допомагають екологічні зв'язки. Їх вивчення сприяє розвитку логічного мислення, пам'яті, уяви, мови. Постійна увага вчителя до розкриття екологічних зв'язків значно підвищує інтерес учнів до предмета.

За описового ж вивчення курсу інтерес у школярів поступово знижується, це відбувається неминуче, навіть у тому разі, якщо вчитель залучає цікаві факти, загадки, прислів'я і т.д., оскільки теоретичний рівень матеріалу залишається по суті незмінним. Якщо ж при вивченні природознавства розкриваються різноманітні і складні зв'язки у природі, теоретичний рівень матеріалу підвищується, пізнавальні завдання, поставлені перед учнем, ускладнюються, і це сприяє розвитку інтересу.

Вивчення екологічних зв'язків сприяє підвищенню екологічної культури школярів, вихованню відповідального ставлення до природи. Без знання екологічних зв'язків важко уявити можливі наслідки втручання людини у природні процеси. Без цього неможливе повноцінне екологічне виховання школярів. У курсі природознавства можна виділити три рівні вивчення природи. На першому об'єкти природи розглядаються окремо, без акцентування уваги на зв'язках між ними. Це важливий рівень, без якого вивчення наступних рівнів буде ускладнено, але ним не можна обмежуватися. На другому рівні об'єкти природи розглядаються

в їх взаємному зв'язку (наприклад, вивчається, чим харчуються різні тварини, як будується послідовність живлення). На третьому рівні розглядаються вже не просто предмети природи, а процеси. На попередніх рівнях вивчалися предмети, а на цьому – зміни, які з ними відбуваються. Які природні зміни нас цікавлять в природі насамперед? По-перше – сезонні (в їх основі лежить дія природних чинників), по-друге – зміни, викликані діяльністю людини. Ці процеси виникають в природі завдяки чинникам, які передаються через послідовність наявних зв'язків. Третій рівень вивчення природи допомагає учням на основі екологічних знань пояснити явища природи, а в деяких випадках і передбачити їх.

Для повноцінного екологічного виховання необхідне вивчення природи на всіх цих трьох рівнях. Розглянемо деякі зв'язки, що вивчаються на уроках природознавства. Зв'язки між неживою і живою природою полягають у тому, що повітря, вода, тепло, світло, мінеральні солі є умовами, необхідними для життя живих організмів, зміна в діях цих факторів певним чином впливає на організми. Зв'язок цей виражається і в пристосованості живих істот до середовища проживання. Наприклад, відомо, як яскраво виявляються здібності живих організмів до життя у воді. В організмів, що мешкають в наземно-повітряному середовищі, простежується дуже цікава форма зв'язку з неживою природою: рух повітря (вітер є засобом поширення плодів і насіння низки рослин, а самі ці плоди та насіння мають добре помітні пристосувальні ознаки).

Між неживою і живою природою існують зв'язки і зворотного характеру, коли живі організми впливають на навколишнє неживе середовище (наприклад, змінюють склад повітря). У лісі завдяки рослинам у ґрунті більше вологи, ніж у лузі, у лісі інша температура, інша вологість повітря. Ґрунт утворено зі взаємозв'язку неживої та живої природи з живими організмами. Він займає проміжне місце між неживою і живою природою, є сполучною ланкою між ними. Багато корисних копалин, які належать до неживої природи (вапняк, торф, кам'яне вугілля та ін.), утворилися із залишків живих організмів.

Екологічні зв'язки всередині живої природи теж дуже різноманітні. Зв'язки між різними рослинами найбільш помітно проявляються в непрямому впливі одних рослин на інші. Наприклад, дерева, змінюючи освітленість, вологість, температуру повітря під пологом лісу, створюють певні умови, сприятливі для одних рослин нижніх ярусів і несприятливі для інших. Так звані бур'яни в полі або городі поглинають значну частину вологи, поживних речовин із ґрунту, затіняючи культурні рослини, впливаючи на їх ріст і розвиток, пригнічуючи їх.

Висновки з даного дослідження. Проблемою екологічного виховання люди стали займатися ще в XVII столітті. Але в наш час ця проблема стала більш актуальною у зв'язку з наступом екологічної кризи. Людство не повинно залишатися осторонь від вирішення проблем екологічного виховання підрастаючого покоління. Теоретична основа екологічного виховання ґрунтується на вирішенні завдань в їх єдності – навчання і виховання, розвитку. Критерієм сформованості відповідального ставлення до навколишнього середовища є моральна турбота про майбутні покоління. Правильно використовуючи різні методи виховання, вчитель може сформувати екологічно грамотну і виховану особистість. Як відомо, виховання тісно пов'язане з навчанням, а тому виховання, засноване на розкритті конкретних екологічних зв'язків, допоможе учням засвоювати правила і норми поведінки в природі. Останні у свою чергу не будуть голосливими твердженнями, а будуть усвідомленими і осмисленими переконаннями кожного учня. Існують основні правила поведінки в природі, які можуть засвоїти учні початкових класів. Не можна нав'язувати дітям ці правила – потрібна цілеспрямована, продумана робота для того, щоб знання перейшли у переконання.

Перспективи подальших розвідок. У подальшому планується проаналізувати досвід з організації екологічного виховання в інших країнах і значити шляхи його творчого використання для студентів України.

Список використаних джерел

1. Букин А. П. В дружбе с людьми и природой : книга для учителя / А. П. Букин – М. : Просвещение, 1991. – 156 с.
2. Верзилин Н. М. Природа как фактор воспитания / Н. М. Верзилин // Советская педагогика. – 1960. – № 11. – С. 51-59.
3. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX в.: [учебное пособие для педагогических учебных заведений] / под ред. А.И. Пискунова. – 2-е изд. – М. : ТЦ «Сфера», 2001. – 512 с.

4. Коменский Я. А. Великая дидактика / Я. А. Коменский // Хрестоматия по истории зарубежной педагогики : учеб. пособие / сост. А. И. Пискунов. – 2-е изд., перераб. – М. : Просвещение, 1981. – С. 80-161.
5. Мовчан С. П. Методологічні принципи і проблеми сучасного природознавства : навч. посіб. / С. П. Мовчан, О. К. Чаплигін – Харків. : Педагогіка, 1985. – 366 с.
6. Природознавство в Україні до початку ХХ століття в історичному, культурному та освітньому контекстах / [Ю. В. Павленко, С. П. Руда, С. А. Хорошева, Б. О. Храмов]. – К. : Видавничий дім «Академперіодика», 2001. – 420 с.
7. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения : в 6-ти томах / К. Д. Ушинский. – М. : Педагогіка, – 1989. – Т. 3. – 512 с.

УДК: [378.147: 371.27](09)(477)

Х.О. Онасько

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ЕКЗАМЕНІВ І ЗАЛІКІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ (20-30-ТІ РОКИ ХХ СТ.)

Анотація. У статті висвітлюється історико-педагогічний аспект актуального для сучасної вищої школи питання організації контролю навчально-пізнавальної діяльності. Визначено особливості проведення екзаменів і заліків залежно від форми організації навчання студентів, зокрема лабораторно-бригадної системи.

Ключові слова: контроль, екзамен, залік, лабораторно-бригадна система.

Onasko Kh. O. Features of leadthrough of examinations and test in higher educational establishments of Ukraine (20-30th XX tem).

Annotation. The article deals with the historical pedagogical aspect of the actual for modern high school issues of organizing control over educational and cognitive students' activities. The peculiarities of organizing exams and credits depending on the form of education organization, laboratory brigade system in particular, are determined.

Key words: control, exam, credit, laboratory brigade system.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сучасному етапі розвитку суспільства загострюється потреба перегляду існуючих та створення нових форм і методів контролю якості навчання студентів вищих навчальних закладів України. Необхідність розв'язання цієї проблеми пов'язана з вимогами удосконалення національної системи вищої освіти та входження нашої країни до єдиного європейського освітнього простору. Актуальність зазначеного питання викликана також потребою організації навчання упродовж життя, формування уявлень про роботу студентів і невідповідністю цих завдань сучасній системі контролю навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих освітніх закладів України. Одним із шляхів вирішення вказаної проблеми є звернення до історико-педагогічного досвіду: опанування педагогічними цінностями минулого, їх вдумливе осмислення, об'єктивна оцінка та творче використання найбільш вагомих теоретичних і практичних здобутків вітчизняних освітян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз шляхів розв'язання проблеми контролю за навчально-пізнавальною діяльністю студентів здійснюється як у загально-теоретичному напрямку (В. Байденко, Е. Коротков, О. Матвієвська, О. Новиков, М. Поташник, Н. Селезньова, О. Субетто, В. Черепанов, Є. Яковлев та ін.), так і в історико-педагогічному (О. Барибіна, С. Золотухіна, О. Микитюк, О. Осова, О. Чередник та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак усе ж таки не повною мірою досліджуються деякі аспекти минулого педагогічного та методичного досвіду.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у висвітленні особливостей проведення екзаменів і заліків у вищих навчальних закладів України в період 20-30-х років ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиційно однією з основних форм контролю знань студентів вищих навчальних закладів Європи вважається екзамен (від латинського слова *examen* – «зважування, випробування»). Екзамен передбачає перевірку знань, умінь, перевірочне випробування студентів з частини курсу або повного курсу будь-якого предмета, що проводиться після закінчення навчального року (або його в проміжку) чи